

Het ware belang van ambiguïteit

Gottlob Frege en Victoria Welby

**Twee tijdgenoten in de geschiedenis van de taal filosofie
En hun visie op semantische ambiguïteit**

Universiteit Utrecht
Bachelor eindschrijving wijsbegeerte [7,5 ECTS]
Door Petra den Otter [9019561]
Datum 21 augustus 2011
Begeleider Dr. M. Lievers

Inhoud

INLEIDING	3
Waarom onderzoek doen naar het belang van ambiguïteit?	3
HOOFDSTUK I.....	4
1.1 Wat is ambiguïteit	4
1.2 Hoe onderzoek doen naar het ware belang van ambiguïteit?.....	6
1.3 Twee visies op ambiguïteit en de invloed daarvan op betekenis.	8
HOOFDSTUK II.....	9
2.1 Het onderzoeksterrein	9
2.2 Elementen die een rol spelen bij betekenis	10
HOOFDSTUK III.....	11
3.1 Problemen bij het uitdrukken van gedachten in taal.....	11
3.2 Het empirisme van Locke in de 17 ^e eeuw	12
3.2 Intersubjectiviteit	13
HOOFDSTUK IV	15
4.1 Betekenis als vierde element bij Frege.....	15
4.3 Ambiguïteit bij Frege	17
HOOFDSTUK V	20
5.1 Sygnificantie en Betekenis bij Welby.....	20
HOOFDSTUK VI	22
6.1 Een verband tussen Frege en Welby middels Russel's Principles of Mathematics.....	22
6.1 Het waar of onwaar zijn als basis van betekenis van beweerzinnen.	23
6.2 Identiteit of onderscheid van belang voor betekenis van uitdrukkingen	24
SAMENVATTING	26
LITERATUUR.....	29

INLEIDING

Waarom onderzoek doen naar het belang van ambiguïteit?

In onze taal gaan we er intuïtief vanuit, dat als we woorden gebruiken die op zo min mogelijk verschillende manieren kunnen worden geïnterpreteerd, daarmee de minste kans op verwarring bestaat over de betekenis van wat we willen zeggen. Als we onze gedachten in woorden wensen uit te drukken, dan moeten deze woorden niet op meerdere manieren kunnen worden uitgelegd, want dat zal niet bijdragen aan de duidelijkheid van datgene wat we met anderen willen delen.

Dat woorden en zinnen meerdere betekenissen kunnen hebben is een eigenschap van onze natuurlijke taal en wordt wel ambiguïteit genoemd.¹ In communicatie met anderen moet deze ambiguïteit zoveel mogelijk worden vermeden om op die manier zo eenduidig mogelijk te kunnen zijn over de betekenis van onze uitdrukkingen. Wanneer iemand ons iets duidelijk wil maken maar de betekenis staat ons niet direct duidelijk voor ogen, dan zullen wij, indien we oprecht proberen hem te begrijpen, hem verzoeken het nogmaals uit te leggen, hopelijk dan met minder woorden en vooral met een duidelijker woordgebruik.

Een volmaakt geheel van tekens, als het mogelijk zou zijn, waarbij iedere uitdrukking overeen zou komen met maar één bepaalde betekenis, zou ons in staat kunnen stellen om verwarring te voorkomen. Maar onze natuurlijke taal is allerm minst volmaakt en is vaak genoeg dubbelzinnig waardoor uitdrukkingen meerdere betekenissen kunnen hebben.

De vraag die we ons daarbij kunnen stellen is of deze ambiguïteit altijd een negatief effect heeft bij het verkrijgen van de betekenis van een uitdrukking of dat het ook zo kan zijn dat ambiguïteit juist een positieve rol kan spelen in taal. Zoals Victoria Welby dit verwoorde als: “It is our duty to....., and to realize the true significance of ambiguity,..”.²

Deze vraagstelling over wat het ware belang is van ambiguïteit, zal in deze scriptie aan de hand van twee auteurs worden behandeld, Gottlob Frege en Victoria Welby. Beiden hebben

¹ Er kan onderscheid gemaakt worden tussen lexicale ambiguïteit, hetgeen betrekking heeft op woorden die meerdere betekenissen kunnen hebben waardoor de betekenis van de zin waarin ze gebruikt worden ook meerdere betekenissen krijgt. Daarnaast semantische ambiguïteit dat te maken heeft met de grammaticale opbouw van de zin, waardoor er verschillende betekenissen mee uitgedrukt kunnen worden. Zie Tracy Bowell and Gary Kemp, *Critical Thinking*, p. 28

² V. Welby *Sense, Meaning and Interpretation*, *Mind*, New Series Vol. 5 no. 17 (jan. 1896) pp. 24-37. *It is our duty to study the causes, to provide against the dangers, and to realize the true significance of ambiguity,..*”

zich meer dan een eeuw geleden, ieder afzonderlijk en vanuit hun eigen professe en achtergrond, met hetzelfde vraagstuk beziggehouden in een periode die nu gezien moet worden als één waarin de huidige taal filosofie zich begon te ontwikkelen.

Frege weet veel filosofische onenigheid aan de imperfectie van de taal en in “Über Sinn und Bedeutung” uit 1892 beschrijft hij dat we ons al tevreden zouden moeten stellen indien een woord tenminste in hetzelfde verband telkens dezelfde betekenis heeft. [Frege 1892 p.42].

De problemen rond taal en betekenis is ook waar Lady Victoria Welby zich mee bezig hield en in haar essay “*Sense, Meaning and Interpretation*” uit 1896 is een soortgelijke opmerking te lezen als die van Frege, namelijk: “...how we always to be ‘clear’ for all hearers of readers alike under all circumstances;” [Welby 1896 p.24]. Welby was alleen van mening dat het ook noodzakelijk is om tot een kritische interpretatie te komen van wat precies bedoeld wordt met betekenis.³

Eerst zal kort ingegaan worden op wat onder ambiguïteit verstaan kan worden om vervolgens in hoofdstuk twee de elementen aan te kunnen geven die een rol spelen bij betekenis. Aan de hand van Locke’s empirisme uit de zeventiende eeuw zal het begrip intersubjectiviteit uitgelegd worden om daarmee duidelijk te kunnen maken welke problemen zich voordoen bij het uitdrukken van gedachten in taal. Tenslotte zal getracht worden duidelijk te maken aan de hand van de twee eerder genoemde artikelen van respectievelijk Frege en Welby, dat hoe meer interpretaties van een uitdrukking mogelijk zijn, binnen een zo breed mogelijke context en met alle mogelijke ambiguïteiten die daarmee gepaard gaan, de betekenis ervan meer omvattend kan zijn dan wanneer de interpretatiemogelijkheden worden ingeperkt.

HOOFDSTUK I

1.1 Wat is ambiguïteit

We gaan er vanuit dat de betekenis van een uitdrukking duidelijker zal zijn wanneer het woordgebruik eenduidig is. Woorden en uitdrukkingen hebben vaak niet één vaste betekenis en omdat ze op verschillende manieren kunnen worden geïnterpreteerd, is dit vaak aanleiding tot verwarring tussen de betekenis die de spreker hecht aan zijn

³ Welby [1896] *Sense, Meaning and Interpretation*, “But when we ask what authority is to be appealed to in order to, settle such meaning or sense, and how we are to avoid ambiguity and obscurity: when we ask how we are always to be ‘clear’ for all hearers or readers alike under all circumstances: when we ask where we may obtain some training not only in the difficult art of conveying our own meaning, but also in that of interpreting the meaning of others” p.24.

uitdrukking en de betekenis die de luisteraar eraan geeft. Ambigüiteit hoeft in onze dagelijkse communicatie niet altijd tot problemen te leiden. We zijn bedreven in het interpreteren van taal en vrijwel altijd wordt de juiste betekenis aan een uiting toegekend, ofwel de betekenis waarvan zowel spreker als luisteraar menen dat het dezelfde betreft. Vaak wordt niet eens opgemerkt dat men het niet over dezelfde betekenis heeft of dat er nog andere betekenissen mogelijk zouden zijn.

Er kunnen verschillende oorzaken zijn voor het ontstaan van ambigüiteiten. Ofwel hij wordt veroorzaakt doordat een woord of woordgroep meerdere betekenissen heeft, wat ook wel *lexicale* ambigüiteit wordt genoemd. Daarnaast treedt ambigüiteit op wanneer een uitdrukking op verschillende manieren syntactisch geanalyseerd kan worden, de zogenaamde *syntactische* ambigüiteiten. Zowel lexicale als syntactische ambigüiteit leidt ertoe dat er meerdere mogelijke analyses zijn van een zin en dat een analyse geen uniek resultaat oplevert.

Met semantische ambigüiteit wordt bedoeld de verschillende interpretaties die gemaakt worden op basis van betekenis. Veel woorden hebben meerdere betekenissen. Het woord *bank* kan verwijzen naar een zitmeubel of naar een financiële instelling of bankgebouw. Wanneer we de zin “*Deze bank is prima*” buiten de context waarin hij wordt uitgesproken proberen te interpreteren, valt niet te beslissen welke betekenis bedoeld wordt. Om de betekenis te kunnen begrijpen van wat ons wordt verteld moeten we gebruik maken van de omstandigheden waarin de gedachte tot uitdrukking wordt gebracht. Iemand die heerlijk onderuit op zijn pas aangekochte bank ligt, zal met de uitspraak dat de bank prima is, geen financiële instelling bedoelen. Het woord bank met als betekenis “zitmeubel” en het *homoniem*⁴ bank als financiële instelling worden alleen niet meer ervaren als de betekenissen van hetzelfde woord.

Er zijn ook uitdrukkingen die naar hetzelfde verwijzen maar een andere betekenis kunnen hebben. Een bekend voorbeeld is Frege’s ‘morgenster’ en ‘avondster’. Twee verschillende namen die naar hetzelfde object in de werkelijkheid verwijzen.

Nog een laatste voorbeeld waar ambigüiteit zich voordoet zijn de uitdrukkingen ‘de huidige koningin van Nederland’ en ‘Beatrix’. Op dit moment zijn dit twee verschillende uitdrukkingen die naar dezelfde persoon verwijzen, maar zodra Beatrix troonsafstand

⁴ Twee woorden zijn homoniem als ze een gelijke vorm hebben maar voor de taalgebruiker een duidelijk verschillende betekenis heeft.

heeft gedaan, veranderd daarmee de betekenis van de uitdrukking ‘de huidige koning van Nederland’. Hierin is tijd een bepalende factor voor de betekenis van de uitdrukking.

Woordgebruik dat zo duidelijk mogelijk is en het gebruik van uitdrukkingen die niet voor meerderlei uitleg vatbaar zijn, draagt bij aan het begrijpen van de betekenis.

In de praktijk maken we echter regelmatig juist het tegenovergestelde mee. Onze natuurlijke taal is ambigu, ofwel de woorden zijn vaak dubbelzinnig en vatbaar voor meerdere interpretaties. Bovendien zal men vaak, als nog een keer duidelijk uitleg gegeven moet worden over de betekenis van een uitdrukking, gebruik maken van allerlei synoniemen, woorden die nagenoeg dezelfde betekenis hebben maar op zich weer net op een iets andere manier kunnen worden geïnterpreteerd. Op die manier probeert men vaak de veelomvattendheid van de betekenis van een uitdrukking te vangen door allerlei verschillende woorden te gebruiken met nagenoeg dezelfde betekenis.

Is betekenis, zoals we intuïtief vaak aannemen, gebaat bij zo min mogelijk manieren waarop een uitdrukking kan worden geïnterpreteerd, wat overeenkomt met Frege als hij schrijft “dat in een volmaakt geheel iedere uitdrukking enkel overeen zou moeten komen met maar één bepaalde betekenis”?.⁵ Of kan de betekenis van uitdrukkingen juist gebaat zijn bij een begrip dat op een zo breed mogelijke manier verkregen wordt, door het analyseren van de vele verschillende interpretatiemogelijkheden. Niet die ene betekenis achterhalen die door meerdere individuen aan een uitdrukking wordt gegeven, maar juist de vele interpretatiemogelijkheden, en alle mogelijke ambigüiteiten, kunnen bijdragen aan een groter begrip van de betekenis van een uitdrukking.

Het zijn deze twee lijnrecht tegenover elkaar staande opvattingen aangaande de rol en het belang van dubbelzinnigheid ofwel ambigüiteit bij het verkrijgen van betekenis, wat aanleiding is geweest om binnen de beperkte mogelijkheden van deze scriptie, verder onderzoek te doen naar het ware belang van ambigüiteit.

1.2 Hoe onderzoek doen naar het ware belang van ambigüiteit?

Gottlob Frege [1848-1925] en Lady Victoria Welby [1837 – 1912] worden in deze scriptie in verband gebracht met de vraagstelling naar het ware belang van ambigüiteit voor betekenis.

5

De reden om juist deze twee auteurs bij de behandeling van dit onderwerp met elkaar in verband te brengen is omdat beiden in dezelfde periode zich met hetzelfde onderwerp bezighielden. De artikelen, “Über Sinn und Bedeutung” van Frege en “Sense, Meaning and Interpretation” van Welby, zijn in dezelfde periode gepubliceerd, beide aan het eind van de 19^e eeuw, een periode wat nu gezien kan worden als die waarin de huidige taalfilosofie zich begon te ontwikkelen.

Opmerkelijk is dat Victoria Welby, die een zeer uitgebreide correspondentie onderhield met diverse vooraanstaande personen uit haar tijd binnen de (taal) wetenschap en de filosofie (ca. 450 personen), waaronder de filosoof Charles S. Peirce (1839-1914), de Italiaanse filosoof en wiskundige Giovanni Vailati, en niet de minste Bertrand Russell (1872-1970),⁶ geen contact onderhield met Frege. Zelfs achteraf zijn zij, voor zover bekend, niet eerder met elkaar in verband gebracht. Dit is verbazend, temeer daar Russell, voor wie Welby grote bewondering had en zelfs een briefwisseling mee heeft gevoerd, zeker gezien kan worden als iemand die juist door Frege beïnvloed is. In hoofdstuk 6 zal hier kort nader op worden ingaan.

Het feit dat zij niet met elkaar in contact zijn gekomen, en niet met elkaar van gedachten hebben gewisseld over het ‘taalfilosofische’ probleem waar zij zich beiden mee bezig hielden, kan mogelijk verklaard worden door de verschillende achtergrond van waaruit en de wijze waarop zij zich bezighielden met het probleem van betekenis.

Frege kan worden beschouwd als een van de grondleggers van de moderne wiskundige logica en de analytische filosofie. Primair als wiskundige was hij gericht op het funderen van de rekenkunde in de logica. Wiskunde gold tot dan toe als paradigma van zekere kennis, maar er was twijfel gerezen over de fundering van deze wiskundige kennis o.a. door de paradoxen in Cantors formulering van de verzamelingenleer.⁷ Het werk van Frege kan achteraf wel worden gezien als het eerste waarin op systematische wijze het probleem van relationele oordelen wordt opgelost. In zijn logisch onderzoek ging Frege zich namelijk ook met algemenere kwesties betreffende betekenis bezig houden, waarbij hij zich niet alleen op de formele talen van de logica of de wiskunde richtte, maar ook op taal in het algemeen. Door hem, maar ook

⁶ Zie voor uitgebreide lijst met namen van personen waar Welby mee gecorrespondeerd heeft: Susan Petrilli *Signifying and Understanding*, Ge Gruyter Mouton 2009. Hoofdstuk 1.2 pp.14-17. Dit boek geeft een compleet overzicht van de, vaak nog niet eerder gepubliceerde, correspondentie van Welby.

⁷ De verzamelingenleer die eind 19e eeuw werd ontwikkeld door Cantor, wordt beschouwd als de meest fundamentele tak van de wiskunde, waaruit deze in haar geheel is op te bouwen. In 1885 ontdekte Cantor zelf de eerste paradox in deze door hem ontwikkelde verzamelingenleer. Alle logische paradoxen kunnen worden teruggevoerd op het feit dat het blijkbaar niet zondermeer is toegestaan dat iets als verzameling en als individu beschouwd kan worden. J. van Brakel & J.T. van den Brink *Filosofie van de wetenschappen* Coutinho Muiderberg 1988. Hoofdstuk 3.2.4. pp. 64 en 3.5.2 pp.72-73..

door Russell, werd zelfs een poging ondernomen om een ideale logische taal te creëren die niet zou lijden aan de ambiguïteiten en vaagheden van de omgangstaal.⁸

Welby ontbrak het aan formeel onderricht, wat tezamen met haar sociale positie, waardoor ze in contact kon komen met mensen uit bepaalde wetenschappelijke kringen, en haar open geest, juist de condities vormden waardoor het voor haar mogelijk was om onderzoek te doen naar wat haar interesseerde, namelijk onderzoek naar wat betekenis is.⁹

Ze benadrukte zelf ook nog de verre reizen in gezelschap van haar moeder, als van belangzinnend voor haar intellectuele denken.¹⁰ Ze was vriend en inspiratiebron van toonaangevende personen binnen de wetenschap en de literatuur uit diverse landen waaronder Groot Brittannië, United States of America, Frankrijk, Italië, Duitsland en Nederland, en onderhield zoals gezegd een uitgebreide correspondentie met velen van hen. Kenmerkend aan haar correspondentie was dat zij dit als podium zag om in dialoog met anderen haar theorieën te postuleren, ze gebruikte het netwerk om er zelf beter van te worden, als een klankbord voor haar eigen ideeën, om ideeën te laten circuleren- die van haar zelf en die van anderen.

1.3 Twee visies op ambiguïteit en de invloed daarvan op betekenis.

Uit de artikelen van Frege en Welby wordt duidelijk dat zij worstelden met het probleem van ambiguïteit van onze taal, en daarom vormt ook dit, en is zeker niet de onbelangrijkste, reden om deze artikelen in deze scriptie centraal te stellen.

Het ambigue karakter van onze natuurlijke taal is er mede de oorzaak van dat er gevaar dreigt dat verwarring ontstaat over de betekenis van een uitdrukking. Waar Frege dit probleem probeert te vermijden door een formele taal te willen construeren erkent Welby deze ambiguïteit en wil, in tegenstelling tot het vermijden ervan, dat er juist extra aandacht aan wordt geschonken. Er zou meer begrip kunnen bestaan voor de bedoeling achter het

⁸ J. van Brakel, *filosofie van de wetenschappen* p.64, noot 20

⁹ Susan Petrilli,

¹⁰ In een brief van 22 december 1903 aan Charles S. Peirce die naar aanleiding van eerdere correspondentie haar geroemd had om haar genialiteit, schrijft zij: [...] *I may perhaps mention that I never had any education whatever in the conventional sense of the term. Instead of that I travelled with my mother over a great part of the world under circumstances of difficulty and even hardship. The present facilities did not then exist! This I think accounts in some degree for my seeing things in a somewhat independent way. But the absence of any systematic mental training must be allowed for of course in any estimate of work done. [...]. I only allude to the unusual conditions of my childhood in order partly to account for my way of looking at and putting things: and my very point is that any value in it is impersonal. It suggests an ignored heritage, an unexplored mine. This I have tried to indicate in "What is Meaning?" (Hardwick 1977: 13-14).* Susan Petrilli, *Signifying and Understanding* hoofdstuk I p.12.

uitdrukken van de gedachte als meerdere betekenissen in ogenschouw kunnen worden genomen. Dubbelzinnigheid, dat uitdrukkingen meerdere betekenissen kan hebben, zet mensen aan tot het interpreteren en analyseren van de verschillende betekenissen. Welby meent zelfs dat, naast de negatieve effecten en gevaren die voortkomen uit ambiguïteit, er ook positieve aspecten aan zitten die we niet verloren moeten laten gaan.¹¹

Voordat we in zullen gaan op het belang van ambiguïteit voor de betekenis van uitdrukkingen, zullen eerst de elementen worden besproken die daarbij een rol spelen.

HOOFDSTUK II

2.1 Het onderzoeksterrein

De semantiek houdt zich bezig met betekenis, zowel de betekenis van woorden (lexicale semantiek) als ook van grotere gehelen zoals zinnen (structurele semantiek). Op het gebied van de semantiek liggen de raakpunten van de taalwetenschap als empirische discipline met die van de taalfilosofie als filosofische discipline. De taalwetenschap richt zich op de empirische verschijnselen met betrekking tot betekenis en stelt zich o.a. de vraag wat de betekenis is van diverse talige structuren. Taalfilosofie daarentegen is vooral een conceptuele, theoretische onderneming en houdt zich bezig met de vraag wat betekenis zelf is: wat is betekenis of hoe verhoudt het kennen van betekenis zich tot verbaal en non-verbaal gedrag?

Tussen het filosofisch onderzoek naar taal, en in het bijzonder dat naar betekenis, en metafysische, kentheoretische en sociaal-filosofische vraagstellingen bestaat een nauwe relatie. Betekenis is vaak intrinsiek gerelateerd aan geloofswaarden, wetenschappelijke uitgangspunten of bijvoorbeeld culturele waarden. In ons denken en handelen neemt taal een centrale plaats in, waarbij een filosofische reflectie op taal vaak ook nauw verwant is geweest met logisch onderzoek. Sinds de jaren '70 van de vorige eeuw heeft zich zelfs een deelgebied ontwikkeld, de formele semantiek. Daarin wordt in de semantiek van natuurlijke talen getracht zowel de logische methoden als de taalfilosofische inzichten toe te passen. Zowel bij

¹¹ Susan Petrilli, *Signifying and Understanding*, "She distinguished between ambiguity in a positive sense, indeed the condition for expressivity, and ambiguity understood negatively as the cause of linguistic and conceptual confusion, which is connected with the failure to develop an adequate "linguistic conscience." Pp.22

Frege als Welby is deze speciale band die taalfilosofie onderhoudt met de logica terug te zien.¹²

2.2 Elementen die een rol spelen bij betekenis

We gaan er op de een of andere wijze vanuit dat de drie elementen, taal, denken en de werkelijkheid, een rol spelen bij betekenis. Enerzijds is er het element wat we de werkelijkheid noemen, het buiten-talige, niet mentale aspect. Het tweede element, het denken ofwel het mentale, dat moet worden gezien als datgene waar ook emoties, voorstellingen, e.d. onder worden begrepen. Het derde element, de taal, is vervolgens datgene wat met de eerste twee in verband staat.

De verhouding tussen deze drie elementen vormt de conceptuele ruimte waarbinnen opvattingen over betekenis kunnen worden gesitueerd, wat met een voorbeeld duidelijk is te maken. Neem de zin: “Nederland maakt deel uit van Europa”. Drie aspecten worden hiermee gegeven, die alle te maken hebben met betekenis. Allereerst de zin waaraan betekenis wordt toegeschreven. Enerzijds het feit dat de zin een talige entiteit is, een object dat tot de taal behoort met kenmerkende taalkundige eigenschappen. Anderzijds dat de zin betrekking heeft op iets buiten de taal. Betekenis is altijd “betekenis van iets”, en datgene waar de zin betrekking op heeft is dus als zodanig buiten-talig.

Met de zin als talige entiteit ontstaat vervolgens een relatie tussen enerzijds ‘taal en de werkelijkheid’ en anderzijds ‘taal en het denken’. De ‘werkelijkheid’ kan daarbij opgevat worden als datgene waar de betekenis op van toepassing is en verleent de zin als zodanig een buitentalige verwijzing.

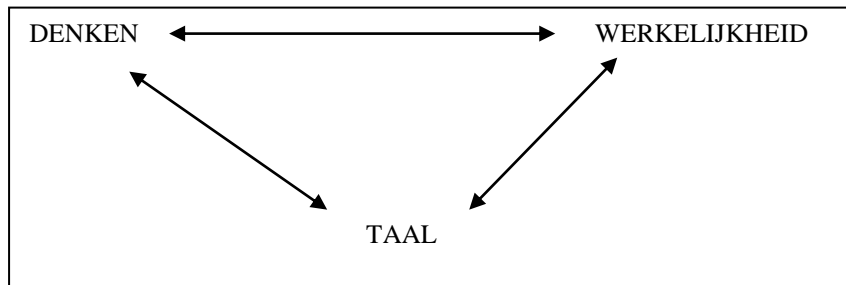
Ten slotte het mentale. Bij een relatie tussen denken en taal, wordt de gedachte gezien als dat wat wordt uitgedrukt in de zin en de specifieke inhoud van de verbinding vertegenwoordigt.

¹² “According to Welby, logic to classify as logic must always be associated with primal sense. And, indeed, one of the major goals of signification is to recover the relationship among signs of “answering comprehension”, to say it with Bakhtin, or of “agapic or sympathetic comprehension”, to say it with Peirce, and therefore of reciprocal empowering between primal sense and rational life. This relationship is necessary for a full development of critical sense and, therefore, of the maximum value, meaning and purport of experience in its totality”.

Susan Petrilli *Gift-giving, mother-sense and subjectivity in Victoria Welby. A study in semiotics* Published in *Il dono/The Gift. A Feminist Analysis*. Athanor. Semiotica, Filosofia, Arte, Letteratura, XV, nrs 8, 2004, pp. 179-198. Ed. Genevieve Vaughan. P.8

Welby's concept of logic may also be associated with Peirce's when the latter describes the great principle of logic in terms of "self-surrender" while clarifying that this does not mean that self is to lay low for the sake of an ultimate triumph, and even though this may come about, it must not be the governing purpose of behavior (cf. CP 5.402, note 2). Susan Petrilli *Confrontations* p.4 “Sign and Meaning in Victoria Lady Welby and Mikhail Bakhtin: A Confrontation”, in H. Walter Schmitz (ed. and intro.), *Essays on Signification*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 1990, pp. 197-215.

In figuur 1 zijn de drie elementen in een schema weergegeven.

Figuur 1

Deze aannames zorgen ervoor dat een betekenistheorie de volgende dingen moet verantwoorden. Enerzijds of er daadwerkelijk een relatie bestaat tussen taal en werkelijkheid, en zo ja, hoe deze er uitziet. Vervolgens of taal de uitdrukking is van het mentale en zo ja, hoe dit in zijn werk gaat.

Om duidelijkheid te krijgen over de opvattingen over betekenis van Frege en Welby, zullen de drie elementen taal, denken en de werkelijkheid, als leidraad dienen. Door na te gaan welke van deze drie elementen, dan wel de relaties daartussen, als uitgangspunt wordt genomen, kunnen we hun betekenisopvattingen proberen te classificeren.

HOOFDSTUK III

3.1 Problemen bij het uitdrukken van gedachten in taal

Bij een geslaagde communicatie gaan we er vanuit dat de luisteraar zich de gedachte die de spreker uitdrukt, eigen kan maken en de ander kan begrijpen. De spreker heeft een gedachte die hij, door hem te omschrijven in een zin, codeert naar de taal. Vervolgens wordt deze zin gedecodeerd door de luisteraar en vormt er op zijn beurt een gedachte bij. Drie domeinen spelen in deze visie een rol: het denken van de spreker; de taal; en het denken van de luisteraar. De visie, ook wel Mentalisme genoemd, heeft als essentieel kenmerk dat er onderscheid wordt gemaakt tussen het mentale enerzijds en de taal anderzijds. Daarnaast

wordt onderscheid gemaakt binnen het mentale tussen de afzonderlijke, individuele gedachten. Dit aspect vormt het sterke maar ook het zwakke punt binnen een mentalistische opvatting.

Het sterke punt is dat taal wordt gezien als instrument dat er toe kan dienen om datgene wat zich in het bewustzijn afspeelt, uitwendig te maken. De betekenis van taaluitingen worden daarmee ook direct gerelateerd aan de gedachten en andere mentale inhouden waarover sprekers en luisteraars beschikken, ofwel het verantwoordt de relatie tussen betekenis en het mentale, en daarmee het cognitieve aspect dat met betekenis verbonden is.¹³

Het Mentalisme heeft een zwak punt als het gaat om betekenis van taal die primair gezocht moet worden in de gedachte die ermee tot uitdrukking wordt gebracht. Tegelijkertijd behoren die gedachten zelf tot het mentale domein van het individu, spreker of luisteraar. Dit wekt de vraag op hoe kan worden gegarandeerd, dat begrip bij de luisteraar van een uitdrukking tot resultaat heeft dat hij of zij dezelfde gedachte daarbij heeft als de spreker zelf?

Dit probleem komt neer op de vraag hoe intersubjectiviteit van betekenis kan worden gegarandeerd?

Tevens is er nog een andere belangrijke vraag die betrekking heeft op het creativiteitsaspect van taal, namelijk de vraag hoe gedachten worden opgebouwd uit kleinere componenten, overeenkomstig met de bouwstenen waar de zinnen uit zijn opgebouwd?

In het klassiek mentalisme worden woorden geassocieerd met ideeën, maar hoe vormen die ideeën op hun beurt gedachten? Een min of meer concrete invulling van het mentalisme, welke ontstaan is uit een kentheoretische visie, is het empirisme en kan misschien behulpzaam zijn bij de beantwoording van deze vraag.¹⁴

3.2 Het empirisme van Locke in de 17^e eeuw

Halverwege de 17^e eeuw besteedde John Locke [1632-1704] in zijn *Essay* al veel aandacht aan de problemen die voortvloeien uit het gegeven dat in de menselijke communicatie zoveel misverstanden kunnen ontstaan, omdat mensen aan hetzelfde woord verschillende betekenissen hechten. Hoewel in de 17^e eeuw ideeën over taal meer een onderdeel van een omvattende kentheorie vormden, en niet als een zelfstandige filosofische theorie over taal en

¹³ Stokhof, p.29

¹⁴ Stokhof, noot 8 hoofdstuk 2, feitelijke ontwikkeling van de empiristische vorm van mentalisme had een kentheoretische motivatie, en niet een taalfilosofische. Startpunt lag in een specifieke benadering van de relatie tussen het mentale en de werkelijkheid. Hier beschouwen we deze kwestie vanuit een taalfilosofisch perspectief. Pp. 271.

betekenis werden gepresenteerd¹⁵, kunnen we toch zijn visie op de relatie tussen taal en denken gebruiken voor een analyse van de betekenisopvattingen bij Frege en Welby en de rol van ambiguïteit daarin. Ook historisch is Locke belangrijk, omdat hij wordt beschouwd als meest onmiddellijke voorloper van de semiotiek.¹⁶

Oorspronkelijk wilde Locke in zijn *Essay Concerning Human Understanding* uit 1690, naar de omvang en zekerheid van de menselijke kennis, middels een analyse van het bewustzijn. Die analyse leerde hem dat het enige dat wij kennen onze ideeën zijn: “We kunnen enkel kennis hebben voor zover we ideeën hebben.”¹⁷ In het klassiek mentalisme, zoals bij Locke, is de primaire functie van woorden dat zij staan voor ideeën. Er is een onmiddellijke relatie tussen woord en idee. De relatie tussen woorden en objecten is indirect, omdat deze wordt bemiddeld door het idee. De dingen zijn niet rechtstreeks present aan ons verstand, maar ze zijn vertegenwoordigd door hun tekens, de *ideas*. Deze ideeën zijn de onmiddellijke objecten van kennis en staan als het ware tussen onze geest en de buitenwereld in; we kennen de buitenwereld alleen door middel van deze voorstellingen.¹⁸

In de tijd van Locke meenden veel filosofen nog dat alle mensen in gelijke mate zouden zijn uitgerust met aangeboren begrippen.¹⁹ Maar volgens Locke ontvangt ons verstand, dat aanvankelijk leeg (een “tabula rasa” [schone lei]) is, indrukken, en wat het verstand ermee doet, zijn de ideeën (*Essay* 1.1.8)²⁰

Uit de materialen die de zintuiglijke ervaring aandraagt moet ieder individu zijn eigen kennis omtrent de wereld verwerven en er een eigen beeld van vormen. Maar de vraag blijft hoe in dit proces de intersubjectiviteit is te waarborgen.

3.2 Intersubjectiviteit

Iedere waarneming van een object komt overeen met een aparte impressie, een impressie die gedifferentieerd is in ruimte en tijd. Onze ideeën uit deze opgedane impressies ontstaan door ze van hun tijd-ruimtelijke context te abstraheren. Wat de identiteit is van die ideeën binnen een individueel bewustzijn, kan beantwoord worden doordat verband gelegd wordt tussen de

¹⁵ Stokhof, noot 1 hoofdstuk 2, Hacking

¹⁶ Locke's ‘taalfilosofie’ vormde een onderdeel (meer precies het derde boek: “Of Words”) van *An Essay Concerning Human Understanding* uit 1690.

¹⁷ Taal en Tekens, een historisch-systematische inleiding in de taalfilosofie. “We can have knowledge no further than we have ideas, Essay 4.3.1”. pp. 109

¹⁸ Wielema M.R. *John Locke (1632-1704) tussen rationalisme en empirisme* p. 21

¹⁹ Wielema M.R. *John Locke (1632-1704) tussen rationalisme en empirisme* p.12

²⁰ Taal en Tekens, p.109

ideeën en de objecten in de werkelijkheid. Indirect kan hiermee verband worden gelegd tussen woorden en objecten. Zodoende kan rekenschap worden gegeven van feit dat de luisteraar dezelfde gedachte vat als die de spreker heeft.²¹

Intersubjectiviteit, ofwel de overdraagbaarheid van betekenis, zou hiermee kunnen worden gegarandeerd.

Naast abstractie van ruimte en tijd, speelt in het proces van overdragen van betekenis alleen nog een andere vorm van abstractie een rol.

Concrete, individueel zintuiglijk waarneembare objecten, zogenaamde 'particularia', vormen de ideeën die direct èèn op èèn overeenkomen met zintuiglijke impressies. Daarentegen worden de ideeën van meer algemene aard "universalia" genoemd. De universele idee van mens bijvoorbeeld, ontstaat door abstractie uit ideeën die corresponderen met individuele mensen, precies zo ontstaat de universele idee van groen door abstractie uit ideeën die corresponderen met particuliere groene objecten.

Het probleem dat zich bij dit proces kan voordoen is, dat deze abstractie die bijvoorbeeld de idee groen op moet leveren, moet ontstaan uit afzonderlijke groene objecten die echter lang niet allemaal dezelfde kleur zullen hebben. Vaak is er een nuanceverschil in kleuren aanwezig. Daarnaast zijn er tal van begrippen, ofwel woorden in de taal, die niet goed kunnen worden gerelateerd aan een of andere vorm van zintuiglijke waarneming. Voorbeelden hiervan zijn namen ofwel abstracten als "democratie" en "vrije wil".

Door de nauwe relatie tussen betekenis en de mentale inhoud, kan dan wel een mogelijke verklaring worden gegeven hoe taal als uitdrukking van het mentale gerelateerd is aan de werkelijkheid, maar het probleem van de intersubjectiviteit is er nog niet echt mee opgelost. Het bewustzijn van een individu is altijd "privé" en alleen indirect toegankelijk voor anderen. Wat iemand zegt geeft natuurlijk wel informatie over wat er in het bewustzijn van de spreker afspeelt, maar het werkelijke probleem is hoe dan de koppeling tussen betekenis en die mentale inhoud in zijn werk gaat.

Wat garandeert dat de taaluiting van de spreker voor de luisteraar begrijpelijk is? Er moet verantwoording gegeven kunnen worden voor het feit dat de mentale inhoud van verschillende individuen voldoende overeenstemmen, de individuele, afzonderlijke gedachten zodanig overeenstemmen met elkaar dat we kunnen spreken over "*dezelfde*" gedachte. Door

²¹ Stokhof, pp. 32

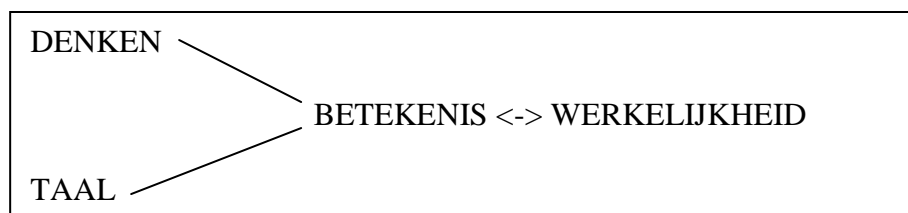
de werkelijkheid centraal te stellen kunnen deze twee problemen, de relatie tussen taal en werkelijkheid en de garantie van intersubjectiviteit, dan wel aan elkaar worden gekoppeld maar een echte garantie dat de spreker en de luisteraar dezelfde betekenis vatten, kan daarmee niet worden gegeven. De gedachten in de verschillende individuele mentale inhouden kunnen hooguit als *min of meer identiek* beschouwd worden als deze op min of meer dezelfde wijze zijn ontleend aan dezelfde buitentalige en niet-mentale werkelijkheid.

Door de betekenis in de driehoeksverhouding denken, taal en werkelijkheid, primair te leggen in de relatie taal en denken - waarmee woorden staan voor ideeën en zinnen voor gedachten die opgebouwd zijn uit ideeën - wordt de relatie tussen taal en werkelijkheid daar als afgeleide van gezien. Deze invalshoek lost alleen niet het probleem op van de intersubjectiviteit. Bij Frege zullen we zien dat hij het begrip 'betekenis' verzelfstandigt, waarmee een element wordt toegevoegd.²²

HOOFDSTUK IV

4.1 Betekenis als vierde element bij Frege

Eerder hadden we de driehoeksverhouding denken, taal en werkelijkheid. Maar door verzelfstandiging van het begrip betekenis, ontstaat er, naast het aspect van taal, een andere werkelijkheid. Volgens Frege bestaat de werkelijkheid ten eerste uit het mentale, als de sfeer van zintuiglijke waarnemingen en de samenstellingen daarvan, ten tweede uit de sfeer van de zintuiglijk waarneembare werkelijkheid en ten derde uit de Sinne, wat Frege uitdrukte als '*Art des Gegebenseins*'. De Sinne fungeren zowel als betekenissen van uitdrukkingen maar ook als hetgeen waardoor het mentale gerelateerd is aan de werkelijkheid waarop het betrekking heeft, een soort tussendomein.

Figuur 2

²² Stokhof p. 22

Als taal als communicatiemedium gezien wordt waarmee we onze gedachten tot uitdrukking kunnen brengen en waar luisteraars eenzelfde betekenis door kunnen verkrijgen als degene die de gedachte heeft geuit, moeten we er minimaal vanuit kunnen gaan dat talige betekenis een intersubjectief karakter heeft. Als zowel persoon A als persoon B begrijpen wat C zegt, dan moeten we aannemen dat A en B *hetzelfde* begrijpen.

In “*Über Sinn und Bedeutung*” stelt Frege de vraag of hetzelfde, ofwel gelijkheid, een relatie is tussen objecten dan wel een relatie tussen namen of tekens voor die objecten. In de uitdrukkingen $a = a$ en $a = b$ wordt in beide gelijkheid verondersteld, doch vertegenwoordigen de twee uitdrukkingen een verschillende kenniswaarde. De uitdrukking $a = b$ vermeerderd de kennis die niet altijd a priori is te rechtvaardigen, iets dat in de uitdrukking $a = a$ wel het geval lijkt te zijn. Maar als identiteit wordt beschouwd als de relatie tussen hetgeen waar “a” en “b” naar verwijzen, i.p.v. de relatie van een ding dat zichzelf uitdrukt in het geval van $a = a$ en $a = b$, wordt met de uitdrukking $a = b$ aangegeven dat de tekens “a” en “b” hetzelfde betekenen, omdat ze naar hetzelfde verwijzen.

De kenniswaarde van $a = a$ zou hetzelfde zijn als $a = b$, als $a = b$ waar is. Het onderscheid tussen de tekens is alleen maar een verschil in de manier waarop het genoemde wordt gepresenteerd. Het object, ofwel de werkelijkheid, kan op meerdere manieren worden aangeduid of gepresenteerd. [Frege 1892 p. 40-41]

Hier moet wel worden opgepast voor een verwarring over betekenis. De betekenis van een zin kan namelijk niet de waarheid zelf bepalen, omdat betekenis van woorden waaruit de zin is opgebouwd alleen condities opleveren waaronder de zin waar of onwaar kan zijn en levert niet de waarheidswaarde. De waarheidswaarde is mede afhankelijk van de werkelijkheid zelf, de buitentalige talige werkelijkheid.²³

De betekeniswaarde van een enkelvoudig teken is dat waar het naar verwijst, ofwel de *Bedeutung*. Dit is waar men over spreken wil als woorden op de gebruikelijke wijze worden gebruikt. Hieruit volgt dat de betekeniswaarde van een uitdrukking wordt bepaald met of het object waar is. Tevens veronderstelt dit, dat in de taal voor elk object een teken bestaat dat ernaar verwijst.²⁴

Het feit dat de tekens a en b hetzelfde benoemen is alleen nog geen garantie dat dit ook daadwerkelijk het geval is, als het benoemde niet kan worden bevestigd omdat het niet kan

²³ Michael Dummett *Frege's Distinction between Sense and Reference*, uit A.W. Moore, *Meaning and Reference*. Oxford University press 1993, pp.228 – 256. “the sense of the word can determine only the *conditions* for its truth, not its truth-value;” p. 233.

²⁴ Michael Dummett uit A.W. Moore *Meaning and Reference* p.232

worden aangeduid. Het blijft subjectief als men zegt dat twee verschillende tekens hetzelfde benoemen maar dit tegelijkertijd niet kan worden bevestigen door dit benoemde aan te wijzen. Als een spreker kennis wil overdragen aan zijn luisteraars, dan drukt hij zich zodanig uit dat hij laat merken dat hij de bewering als waar accepteert, dat het benoemde in de werkelijkheid bestaat. De vorm “a is hetzelfde als b”, een *identity-statement*, vereist dat men al moet weten dat hetgeen waar de woorden naar verwijzen hetzelfde zijn en waar is.²⁵

Maar het is niet voldoende dat taal als medium dient om te kunnen communiceren, waarbij een uitdrukking waar moet zijn omdat de ene spreker het zodanig interpreteert als de ander doet, onder dezelfde omstandigheden. Het is noodzakelijk dat beide sprekers zich er ook daadwerkelijk van bewust zijn, dat de uitdrukking waar is. Willen we de garantie hebben dat eenzelfde betekenis wordt gegeven aan een object in de werkelijkheid, maar op dat moment niet daadwerkelijk geverifieerd kan worden omdat het object niet is aan te wijzen, dan is het nodig dat naast de relatie taal en werkelijkheid, tevens een relatie bestaat tussen “dezelfde gedachten”.

4.3 Ambigüiteit bij Frege

Verwarring over betekenis komt volgens Frege enerzijds voort uit het feit dat we bij één en dezelfde *Bedeutung*, het benoemde of dat waar naar verwezen wordt, niet iedere *Sinn* of betekenis ervan onmiddellijk kunnen bevatten. Een object of de *Bedeutung* kan op veel manieren worden benoemd, waarmee verschillende uitdrukkingen van hetzelfde object, eenzelfde betekenis of *Sinn*, kan hebben. “De koningin van Nederland” en “de moeder van Alexander” zijn twee uitdrukkingen met dezelfde *Bedeutung*, ze verwijzen naar hetzelfde, maar de betekenis van de uitdrukkingen kan verschillen. Hoe kunnen we de betekenis als iets objectiefs zien dat door alle sprekers kan worden gedeeld, zoals Frege veronderstelt?

Als een uitdrukking gezien wordt als teken dat gemeenschappelijk bezit is, omdat iedereen er gebruik van maakt, dan moet er onderscheid worden gemaakt tussen de voorstelling die we van dat teken hebben en de betekenis ervan.²⁶

²⁵ Michael Dummett, *Frege's Distinction between Sense and Reference*. “...meaning is transparent in the sense that, if someone attaches a meaning to each of two words, he must know whether these meanings are the same” p. 243

²⁶ Gottlob Frege *Über Sinn und Bedeutung*, 1892, M. Liewers p. 44

De voorstelling die iemand van Utrecht heeft hoeft niet dezelfde te zijn als die een ander daarvan heeft, het is subjectief en er zal aan moeten worden toegevoegd dat de voorstelling is van die en die persoon op dit of dat tijdstip.

Aan een teken kunnen verschillende betekenissen worden gegeven, maar over deze betekenisinhoud of Sinn kan wel overleg over plaats vinden. Het verschil tussen een subjectieve voorstelling van een teken en de betekenis van hetzelfde teken, bestaat erin dat ze op een andere manier met elkaar in relatie staan. Eenzelfde betekenisinhoud kan door meerdere sprekers worden gedeeld, maar eenzelfde voorstelling blijft ieders eigen voorstelling omdat het te allen tijde afzonderlijke bewustzijnen blijven.

Het onderscheid tussen voorstelling en betekenis of Sinn kan worden verduidelijkt met het voorbeeld van het kijken naar de maan door een telescoop. De waarneming komt tot stand door een reële afbeelding van het object op het objectiefglas van de telescoop. Dat kan door meerdere individuen afzonderlijk op dezelfde manier worden bekeken. Dat is het niveau van de Sinn. Als vervolgens het beeld van de telescoop een afbeelding maakt op de retina, dan zit daar een individuele, subjectieve mentale verwerking aan vast en maakt ieder zijn eigen afbeelding van.

Frege meent dat de mentale voorstelling die men koppelt aan een teken of woord, een psychologische component is of in ieder geval een psychologisch mechanisme is waarmee sprekers een betekenis aan een woord verbinden. Het is volgens Frege *geen* objectieve, algemene eigenschap van betekenis.²⁷

De verbintenis tussen tekens de subjectieve voorstelling die men daarbij heeft, is een onzekere en subjectieve verbintenis en is voor Frege de reden geweest om het onderscheid Sinn en Bedeutung aan te brengen en betekenis als eigenstandige en objectieve entiteit op te vatten en los te maken van de subjectieve voorstelling.

Hoewel een talige uitdrukking verbonden is met gedachten, het mentale, vormen zij niet de Bedeutung van de uitdrukking. Frege stelt dat substitutie van een teken in een zin door een andere die dezelfde Bedeutung heeft maar een andere Sinn, tot resultaat heeft dat er een zin ontstaat die een andere gedachte uitdrukt. Een zin met de naam 'morgenster' kan een heel andere gedachte oproepen als deze vervangen wordt door 'avondster', terwijl de uitdrukkingen dezelfde Bedeutung behouden.

²⁷ Michael Dummett, pp. 243

Dit is het compositionaliteitsprincipe van Bedeutung. Als de Bedeutung van twee zinnen hetzelfde is, maar de uitgedrukte gedachte van elkaar verschilt, dan kan de gedachte niet de Bedeutung van de zin zijn.

De Sinn ofwel betekenisinhoud heeft hiermee twee functies: enerzijds bepaalt de Sinn de Bedeutung en anderzijds vertegenwoordigt de Sinn een bepaalde cognitieve inhoud. Het zijn twee verschillende relaties. Door middel van deze constructie waarmee de betekenisinhoud uit het subjectieve domein gehaald is en objectief is gemaakt, wenste Frege een objectieve taal te creëren die niet aan de ambiguïteiten van de gewone omgangstaal zou leiden.

Frege's onderscheid tussen Sinn en Bedeutung kent alleen een belangrijk probleem. Het mist een belangrijk aspect, namelijk dat het niet laat zien dat de betekenis van een woord een kenmerk is van de taal. Het laat hooguit zien dat afzonderlijke sprekers met een bepaald teken een bepaalde verwijzing aangeven, en daarmee een betekenis mee duiden.

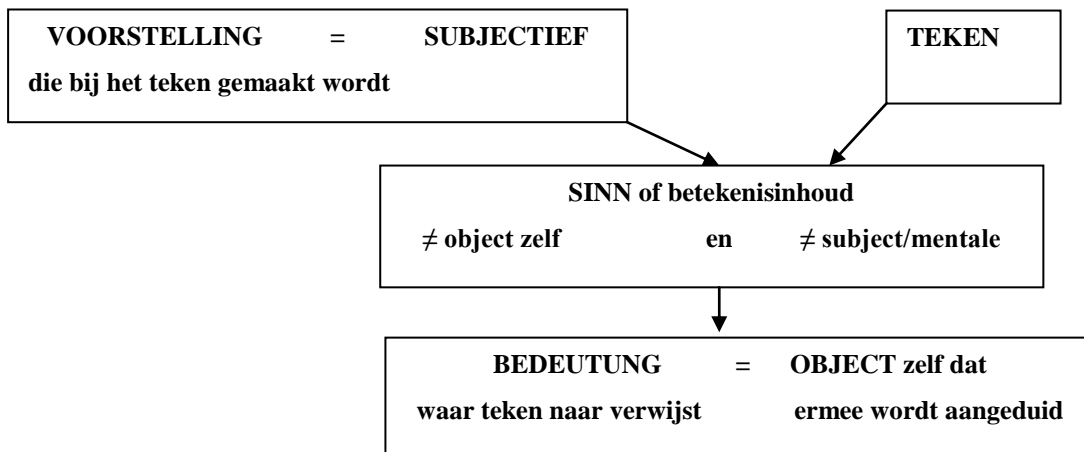
Het is alleen niet noodzakelijk, dat omdat anderen met datzelfde teken eenzelfde verwijzing hebben, ook dezelfde betekenis ervan hebben.

Als, zoals Frege meent, betekenis objectief moet zijn en door iedereen moet kunnen worden gedeeld, laat dit de mogelijkheid open dat de betekenis van een teken in het geheel geen deel meer uitmaakt van de taal.²⁸ Morgenster verwijst naar een object. Als gezamenlijk wordt afgesproken dat deze uitdrukking naar dat object verwijst en een bepaalde betekenis heeft, kan dat worden doorgegeven aan elkaar. De vrijheid om andere, afwijkende betekenissen dan is afgesproken ervan te hebben, wordt steeds beperkter.

Dit laat de mogelijkheid open dat betekenis van een woord geen deel meer uitmaakt van de betekenis van waar het naar verwijst, omdat het grotendeels gebaseerd is op afspraken. Maar alle betekenissen van alle mogelijke uitdrukkingen met dezelfde verwijzing, kunnen nooit in zijn totaliteit worden gevat door ons. Hiermee wordt zichtbaar dat er twee manieren zijn om te spreken over betekenis. De betekenis van de afzonderlijke uitdrukkingen in de taal en daarnaast de allesomvattende betekenis.

Dit is voor Welby aanleiding geweest om het begrip "significs" in te voeren.

²⁸ Michael Dummett, *Frege's Distinction between Sense and Reference*. p.243.

Figuur 2

HOOFDSTUK V

5.1 Sygnificantie en Betekenis bij Welby

Victoria Welby, die een grote bijdrage heeft geleverd aan de theorie van tekens, betekenis en interpretatie, introduceerde in 1894 haar eigen begrip “Significs”. Zij wilde nadruk kunnen leggen op de relatie die er bestaat tussen tekens, betekenis – binnen de vele implicaties en uitdrukkingsvormen - waarden en gedrag. Het belang van de context waarin een uitdrukking zijn betekenis heeft komt hierin naar voren.

Het begrip “Significs’ geeft aan welke speciale benadering Welby in de studie naar betekenis en interpretatie hanteerde.²⁹ Vanuit de verschillende waarderingen die gegeven worden aan betekenis ontwikkelde ze dit begrip. Met een voorbeeld kan dit worden verduidelijkt. Het antwoord op de vraag wat de betekenis is geweest van de Franse revolutie, kan niet worden beantwoord zonder eerst na te gaan wat we precies moeten verstaan onder die betekenis. Is het van betekenis geweest voor de mensen die toen leefden, of juist voor het denken van onze tijd, heeft het een negatief gevolg gehad voor de toen heersende aristocratie, etc, etc. Kunnen we de betekenis wel begrijpen of is deze te veel omvattend?

²⁹ Gift-giving, mother-sense and subjectivity in Victoria Welby. A study in semioethics
Published in *Il dono/The Gift. A Feminist Analysis. Athanor. Semiotica, Filosofia, Arte, Letteratura*, XV, ns. 8,
2004, pp. 179-198. ed. Genevieve Vaughan
“With the term ‘significs’ she differentiated her own perspective from others designated as ‘semantics’,
‘semiotics’, ‘sematology’, and ‘semasiology’”.

Ditzelfde probleem doet zich voor als het gaat om de betekenis van een uitdrukking. Iedereen maakt zijn eigen interpretatie en bepaalt daarmee welke betekenis hij/zij aan een uitdrukking geeft. Omdat we niet eerst onderzoek doen naar wat precies bedoeld wordt met betekenis, zal daarover verwarring kunnen ontstaan. En als er onduidelijkheid over de betekenis in een discussie ontstaat, en men probeert om uit te leggen wat precies wordt bedoeld, dan worden er alleen maar andere benamingen gebruikt voor hetzelfde betekenis begrip, zoals: zinnig, belangrijk, etc., het zijn synoniemen voor hetzelfde maar bieden geen uitbreiding van het begrip of geven geen extra kennis.

Het zijn deze verschillende interpretaties van betekenis zelf, die voor Welby zo'n belangrijk probleem vormen in o.a. de wetenschap en in filosofische discussies. Zij meende dat kritisch onderzoek gedaan moest worden naar wat precies wordt bedoeld met betekenis, welke waarden eraan worden gegeven, en wenste met het begrip "Significs" een overkoepelend begrip te bieden. Met dit begrip zou onderscheid gemaakt kunnen worden tussen de verschillende waarderingen die aan het begrip betekenis worden gegeven. Betekenis is een woord dat niet eenduidig is en interpreteerbaar is op meerdere manieren, omdat er verschillende waarden aan kunnen worden gegeven.

In het Engels zijn de woorden "sense", "meaning" en "significance" bijvoorbeeld synoniemen van elkaar, allen staan voor het omvattende begrip betekenis, maar ieder begrip afzonderlijk geeft weer een eigen waardering aan van wat wordt bedoeld met betekenis. Een vertaling in het Nederlands van deze woorden, maakt het probleem duidelijk waar Welby zich op richtte. Alle drie de begrippen zijn namelijk in het Nederlands te vertalen in het begrip "betekenis" en voor ons wordt daarmee niet duidelijk waar het onderscheid nu precies ligt tussen deze verschillende uitdrukkingen. Er moet individueel een eigen onderscheid worden aangebracht. Dit onderscheid zal met name gemaakt worden vanuit de context waarin uitdrukking wordt geuit.

De betekenis is dus niet met de uitdrukking, het talige begrip zelf, gegeven. Door verschillende uitdrukkingen te gebruiken die staan voor betekenis, wordt een interpretatie aangegeven van betekenis. Iets is zinnig, heeft betekenis of is van belang.

Evenals het geven van synoniemen in dezelfde taal, is het bij een vertaling in een andere taal niet mogelijk een onderscheid aan te geven waarmee duidelijk wordt wat dan die betekenis werkelijk is. Anders gezegd, het werkelijk van belangzijnde, ofwel de significantie, kan niet worden aangegeven zonder een gedegen analyse van de interpretatie van wat wordt bedoeld met betekenis. Dit is de rede waarom Welby wilde dat er juist meer aandacht geschonken zou worden aan de vraag wat de werkelijke waarde is van de dubbelzinnigheid, ofwel ambiguïteit in onze taal.

*She was concerned with such problems as the value of the "ambiguity" of words; the role of "definition" in the determination of meaning; the relation between literal meaning and metaphorical meaning; the possibility of using metaphor and analogy to the end of augmenting the expressive import of language (cf. 1989, 1990a; Ponzio 1990a; Schmitz 1985, 1988).*³⁰

HOOFDSTUK VI

6.1 Een verband tussen Frege en Welby middels Russel's Principles of Mathematics

Zoals eerder is aangegeven hebben Frege en Welby, voor zover bekend, nooit direct met elkaar van gedachte gewisseld noch heeft er correspondentie tussen hen plaatsgevonden, hoewel zij zich toch in dezelfde periode bezig hielden met hetzelfde vraagstuk. Het vraagstuk dat betrekking heeft op betekenis in onze natuurlijke taal. Dit deden zij op een manier waarop zij zich in de huidige tijd zouden manifesteren binnen het domein van de taalfilosofie.

In haar boek *Signifying and Understanding* doet Susan Petrilli verslag van briefwisselingen tussen Welby en George Frederick Stout, Nina Cust, Francis Galton en J.Cook Wilson waarin zij kenbaar maakt dat zij een bijzondere interesse heeft voor Bertrand Russell's *Principles of Mathematics*.³¹ Daarin wordt duidelijk dat zowel Russell als Welby, zonder dat ze het van elkaar wisten, tot eenzelfde conclusie waren gekomen, namelijk dat betekenis tot problemen leidt, als het zelf onderwerp is van analyse binnen de wiskunde, maar nog meer binnen de logica: "*I have long had a suspicion (which I hardly dared to Whisper!) that the neglect to make the idea of 'meaning' and of 'sense' in that sense –itself a subject of study and analysis- was especially dangerous in the mathematical and still more the logical direction.*"³²

Als bijvoorbeeld een Bedeutung meerdere betekenissen heeft, ofwel Sinnen, hoe kunnen we dan de echte betekenis analyseren zonder het daarbij te hebben over betekenis?

³⁰ Susan Petrilli and Augusto Ponzio "Signs of Research on Signs", *Problems of Language in Welby's Significs*, Published in the Journal *Semiotische Berichte*, mit: Linguistik Interdisziplinär, Jg. 22, 3, 4/1998, pp.183. pp.3

³¹ Susan Petrilli *Signifying and Understanding*, p.294 -295. In deze brieven beschrijft Welby hoe verrast ze was na het lezen van Bertrand Russell's *Principles of Mathematics*. Zij sprak haar grote bewondering uit voor de analyses die hij daarin maakte. In een brief aan Nina Cust, haar dochter en tevens editor, schrijft ze: "Bertrand Russell's *Principles* has simply fascinated me. He is working on my line in a way impossible to me – that of intricate and mechanically perfect trains of reasoning.

³² Petrilli, pp. 294 hoofdstuk 3.7, een citaat uit Welby's brief aan George Frederick Stout. (1903-1905)

Door Welby wordt in een brief aan J. Cook Wilson het volgende geschreven: “...*Mr Russell’s whole book is intended to promote recognition of the fact that neglect of elementary metaphysical and logical analysis makes even eminent mathematicians the victims of linguistic fallacy.*”³³

Het verband tussen Welby’s onderzoek en dat van Russell was al eerder in 1903 onderkend door Charles S. Peirce.³⁴

In een directe briefwisseling tussen Russell en Welby, schrijft Russell dat hij er inmiddels vanuit gaat dat vragen die verband houden met betekenis nog belangrijker zijn dan hij eerst vermoedde.³⁵

Globaal kunnen deze vraagstukken, binnen een historische context van de filosofie, worden beschouwd als reacties op Frege’s logicisme.

Welby’s analyse kan gezien worden als dat zij zich, net als Russell, realiseerde dat er verschil is tussen het teken en zijn denotatie of designatie, ofwel de begripsinhoud van een uitdrukking en dat wat met de uitdrukking wordt aangeduid. Hier kunnen semantische paradoxen ontstaan o.a. doordat er semantische termen voorkomen in de taal en door zelfreferentie.³⁶ Het lijkt alleen dat Welby’s analyse niet, zoals bij Russell, gezien kan worden als reactie op Frege.

Maar als wij ons beperken tot de artikelen van Frege en Welby, respectievelijk *Über Sinn und Bedeutung* en *Sense, Meaning and interpretation* uit 1892 en 1896, kunnen er wel degelijk verbanden gelegd worden tussen hun visies op betekenis.

6.1 Het waar of onwaar zijn als basis van betekenis van beweerzinnen.

Bij Frege wordt betekenis van een zin gelijkgesteld met de waarheidscondities ervan [Frege: 1892 p.49]. Weten wat een zin betekent, is weten onder welke omstandigheden de zin waar dan wel onwaar is. Primair moet betekenis hier opgevat worden als een statische relatie tussen een talige uitdrukking en een buitentalige entiteit.

Welby zou hier tegenin brengen dat zorgvuldig nagegaan dient te worden wat de betekenis is van een bewering, als deze wordt bevestigd dan wel ontkend. Anders gezegd, de vraag wat de betekenis is van een uitdrukking staat volgens Welby niet gelijk aan het vaststellen of een zin waar of onwaar is.³⁷

Bij Frege bestaat het gevaar dat de waarheid dan wel de onwaarheid van een zin wordt aangenomen omdat een ander het ook als zodanig interpreteert onder die specifieke

³³ Petrilli, pp. 295, een citaat uit een brief van Welby aan J. Cook Wilson (1903-1905)

³⁴ Petrilli, pp. 297

³⁵ Susan petrilli, pp. 298

³⁶ Van Brakel en van den Brink pp. 73

³⁷ *Sense, Meaning and Ineterpretation* p. 36

omstandigheden. Dat a hetzelfde is als b, daar moet eerder kennis over zijn opgedaan, dit gebeurt echter meestal vanuit de een of andere autoriteit van een select gezelschap. Welby heeft dit mooi uitgedrukt als, dat iedereen in zekere zin een ontdekkingsreiziger is, alleen de keuze is welke wereld men wil ontdekken.³⁸

De klacht van een docent logica is vaak, dat een beginnende leerling moeite heeft om de juiste interpretatie te geven van een zin die geanalyseerd moet worden. Volgens Welby realiseert hij zich daarbij niet dat nooit echt geleerd wordt *hoe* men moet interpreteren.³⁹ Hoe kan men, als men niet weet hoe een interpretatie gemaakt moet worden, dan begrijpen welke interpretatie de juiste is.

Belangrijk punt waar Welby nadruk op wil leggen is, dat het soms lijkt dat ambiguïteit zich alleen voordoet als men voor het eerst iets leest of als beginnende lezer. Maar zelfs de hoogst opgeleide mensen en de meest gespecialiseerde wetenschappers ontkomen er niet aan. Het kan desastreuze gevolgen hebben als men zich afdoet met onverschillige vergelijkingen te maken als gevraagd wordt naar de betekenis van iets. Door $a = b$ aan te nemen en dit vervolgens aan anderen aan te leren zonder daar een nadere interpretatie van te geven, zal niet bijdragen aan meer kennis over die betekenis.

6.2 Identiteit of onderscheid van belang voor betekenis van uitdrukkingen

Voor Frege is het meest volmaakte systeem een geheel zijn van tekens, waarvan de uitdrukkingen overeenkomen met maar één bepaalde betekenis of *Bedeutung*. Maar zoals menigmaal moet worden geconstateerd, voldoet onze natuurlijke taal daar niet aan. Uitdrukkingen met dezelfde betekenis ofwel *Sinn*, kent in verschillende talen maar ook in dezelfde taal, verschillende tekens. We moeten ons al tevreden stellen als een woord in hetzelfde verband telkens dezelfde betekenis heeft. [Frege: 1892 p.42]

Bijna vanuit een naturalistische visie geeft Welby aan dat het juist van belang is om niet de overeenkomst van de verschillende tekens te benadrukken, zoals bijvoorbeeld een gedeelde betekenis, maar juist de verscheidenheid ervan. De verscheidenheid van interpretaties geeft mogelijk een veelomvattender beeld van de betekenis.

³⁸ *Sense, Meaning and Interpretation*, p.32

³⁹ Susan Petrilli, *Sense, Meaning and Interpretation*, “can we wonder at any kind of failure to interpret, when we realise that the unhappy ‘beginner’ has never, unless incidentally or indirectly, been trained to interpret at all, or even to understand clearly what interpretation-as distinguished e.g. from judgment or inference or bare perception-really is?” p. 33

Het belang van interpretatie begint als het ware al op het niveau van een plant die uit zijn omgeving signalen opvangt waar de plant op moet reageren wil deze overleven. Als een plant signalen opvangt uit de omgeving zal er onderscheid gemaakt moeten worden tussen gevaar of juist voortleven, water of droogte, licht of donker, etc. Er zou juist meer aandacht moeten worden besteed aan het discrimineren en veel minder belang worden gehecht aan overeenkomstige eigenschappen. [Welby: 1892 p.29]

Bij Locke werd een driedeling aangebracht bestaande uit onze geest, de buitenwereld en de voorstellingen, ofwel de ideeën die daartussen staan. De ideeën fungeren bij Locke als schakel tussen het mentale en de werkelijkheid, en is er dus een indirect verband tussen denken en de werkelijkheid. In deze relatie speelt het element taal nog geen specifieke rol in de vraag naar de betekenis.

De driedeling die Frege aanbrengt, bestaat uit de individuele, subjectieve voorstelling die van een teken wordt gemaakt, de objectieve betekenisinhoud of Sinn en tenslotte, dat waarnaar wordt verwezen, ofwel de Bedeutung. De werkelijkheid wordt in drieën opgedeeld en lijkt als het ware los te staan van de taal.

De onzekere verbintenis tussen een woord of uitdrukking en de voorstelling die daarvan wordt gemaakt, kan tot grote verwarring leiden en bijdragen aan het ambiguë karakter van onze natuurlijke taal. Met een formele taal heeft Frege dit onzekere aspect willen omzeilen door een objectieve Sinn te construeren.

Evenals Frege brengt Welby een driedeling aan. Zij meende dat juist de intentie een belangrijke rol speelde bij het kunnen begrijpen van de betekenis. In eerste instantie lijkt het begrip intentie niet direct te maken te hebben met betekenis, maar intenties kunnen juist richting geven aan een idee van betekenis, ofwel wat er bedoeld wordt. [Welby: 1892 p.28] Als wordt gezegd bijvoorbeeld “het ligt in mijn intentie om dit of dat met deze zin uit te drukken”, dan geef ik daarmee aan wat mijn bedoeling is van mijn uitdrukking. Hiermee krijgt de uitdrukking een soort teleologische waarde, er wordt een richting mee aangegeven. In taal, verbaal en non-verbaal, zit een intentie die een bepaalde betekeniswaardering krijgt welke verband houdt met een bepaald doel. Deze nuanceringen in betekenis kunnen niet worden geduid met het begrip betekenis zelf. Dit is de rede dat Welby een meer omvattend begrip ingevoerd heeft, het begrip “Significs”.

Daar waar Frege betekenis verzelfstandigt, en als het ware losmaakt van het denken en de taal, geeft Welby aan, met het begrip Significs, dat ook zij met het begrip betekenis en de manier waarop dat in de natuurlijke taal functioneert, niet uit de voeten kan. Maar volgens haar is juist het

begrip betekenis zelf, dat aanleiding geeft tot veel misverstanden over de denotatie dan wel de connotatie, ofwel wat er mee wordt aangeduid ofwel wat het betekent.

Volgens Frege kan er alleen overleg plaats vinden over Sinn, de objectieve betekenisinhoud, en omdat deze overdraagbaar is, kan intersubjectiviteit wordt gewaarborgd. De individuele voorstellingen die worden gemaakt bij een uitdrukking, blijven te allen tijde in de afzonderlijke bewustzijn en zullen nooit intersubjectief kunnen zijn. Zij zullen dus altijd voor verwarring blijven zorgen.

Bij Welby zijn het juist de intenties die van belang zijn om de betekenis te kunnen begrijpen die aan een uitdrukking wordt gegeven. Taal is er juist om gedachten mee tot uitdrukking te kunnen brengen, de richting ofwel de intentie die daarin wordt gelegd is dan belangrijk voor een juiste interpretatie door de luisteraar. Er dient meer rekening te worden gehouden met de verschillende nuancerings van het begrip betekenis, om zo de meer omvattendheid, ofwel de echte significantie te kunnen begrijpen.

In tegenstelling tot discussies over de objectieve Sinn, kan het bij significantie ook, naast zekerheid, gaan over onzekerheid waar een uitdrukking naar verwijst. Daartoe is het van belang om de bredere context, en dus ook de intenties, erbij te betrekken. [Welby: 1896 p.30]

Frege erkende ook het probleem dat het ons nooit lukken zou om alle mogelijk manieren waarop kan worden verwezen naar een object door ons direct gevat kan worden, ofwel de diverse Sinnen die voor eenzelfde Bedeutung gegeven kunnen worden. De specifieke uitdrukking namelijk drukt feitelijk één situatie uit van een bepaalde Sinn, een Sinn die eigenlijk alle verschillende situaties waarop deze kan worden uitgedrukt omspannt. De vele verschillende voorstellingen die daar nog eens door ieder afzonderlijk bij wordt gemaakt, wilde Frege vermijden en *verengde* daarmee de betekenisinhoud.

Welby daarentegen vond dat die veel omvattendheid van de betekenisinhoud niet veronachtzaamd mocht worden en, dat het ware belang van deze ambiguïteit voor betekenis juist moest worden erkend.

SAMENVATTING

Vanuit een taal filosofisch perspectief is in deze scriptie de vraag aan bod gekomen of het juist is te veronderstellen dat de verwarring over de betekenis van een uitdrukking, komt door de dubbelzinnigheid, of wel de ambiguïteit van onze taal.

En als deze veronderstelling juist is, dan dient zich de vraag aan of het vermijden van ambiguïteit, of zelfs het wegnemen ervan, dit de betekenis ten goede zal komen of dat het juist de betekenis zal inperken.

De behandeling van dit vraagstuk is gedaan aan de hand van twee artikelen van twee tijdgenoten, één van Gottlob Frege [1848-1925] en de ander van Victoria Welby [1837-1912]. De artikelen, respectievelijk “Über Sinn und Bedeutung” [1892] en “Sense, Meaning and Interpretation” [1896], hebben een semantische grondslag waarin het onderwerp betekenis en taal centraal staan en dateren allebei uit het einde van de 19^e eeuw, de periode waarin de huidige taal filosofie zich begon te ontwikkelen.

Frege’s werk kan gezien worden als poging om een betekenisbegrip te ontwikkelen waarin het probleem van intentionaliteit zou worden opgelost. Hij nam een anti-psychologistisch standpunt in en zijn nadruk op de objectiviteit van “Sinn” is hiervan een duidelijke weerspiegeling. Sinn kan niet worden geanalyseerd in termen van individuele mentale inhouden of handelingen.

Een tekortkoming echter van het Fregeaanse betekenisbegrip is, dat deze niet direct toegepast kan worden op natuurlijke taal en dat het moeizaam is om rekenschap te geven van de intentionele structuur van betekenis zonder een beroep te doen op mentale handelingen of toestanden. Frege meende dat de individuele voorstelling die men koppelt aan een woord, een psychologische component is of in ieder geval een psychologisch mechanisme, waarmee sprekers een betekenis aan een woord verbinden en niet een algemene eigenschap is van betekenis.

Frege heeft onderscheid gemaakt tussen Sinn en Bedeutung. Een uitdrukking zal bepaalde associaties opwekken, individuele voorstellingen die verbonden worden met de Bedeutung, een mogelijke toestand in de buitentalige werkelijkheid. Voorstellingen zijn echter strikt subjectief en daardoor niet communiceerbaar, terwijl Sinn objectief is en gerelateerd aan de Bedeutung. Sinn is dat aspect van betekenis wat relevant is voor de bepaling van Bedeutung, het is het cognitieve, naar buiten –op de wereld- gerichte deel van betekenis.

Deze theorie mist alleen een belangrijk aspect, namelijk dat het niet laat zien dat de betekenis van een woord een kenmerk is van de taal. Het laat niet zien dat afzonderlijke sprekers die een bepaalde verwijzing koppelen aan een woord, daarmee niet een eigen, individuele betekenis eraan koppelen.

De individuele, subjectieve voorstellingen, het mentale, hier opgevat als veroorzaker van ambiguïteit, wordt door Frege losgemaakt van de betekenis, de Sinn. Strikt genomen moet er

aan de individuele voorstelling de informatie toegevoegd worden aan wie ze toebehoort en van welk tijdstip ze zijn. Maar omdat voorstellingen van verschillende mensen nooit vergeleken kunnen worden, omdat ze niet observeerbaar zijn, is er geen nauwkeurig vergelijk mogelijk en kan discussie alleen plaats vinden over de objectieve betekenis, de Sinn.

Het onderzoek bij Victoria Welby richt zich op de betrekking die taal heeft tot verbale en non-verbale tekens waarin een veel groter belang is gelegen. De grotere context waarbinnen de verbale interpretatieve processen volledig begrip kunnen krijgen, wordt gevormd door de non-verbale tekens. Ofwel in tegenstelling tot Frege, meent Welby dat betekenis juist veel omvattender kan zijn door de grotere context waarbinnen interpretaties mogelijk zijn en waar ambiguïteit zich op grote schaal voordoet. En deze ambiguïteit dient juist niet te worden buitengesloten of te worden vermeden.

Met het inperken van de interpretatiemogelijkheden wordt de betekenis niet mee gediend. De betekenis zal gebaad zijn bij interpretatiemogelijkheden in een zo breed mogelijke context.

Het ambiguë karakter van taal is vaak oorzaak van verwarring in discussies met anderen over betekenis van uitdrukkingen. Maar ambiguïteit heeft ook een positief effect op de betekenis.

LITERATUUR

- Brakel, J. van & J.T. van den Brink *Filosofie van de Wetenschappen*. Coutinho Muiderberg 1988.
- Bowell Tracy en Gary Kemp *Critical Thinking*. Routledge New York, 2010.
- Dummett Michael *Frege's Distinction between Sense and Reference*. Uit A.W. Moore, Meaning and Reference. Oxford University press 1993, pp. 228- 256
- Frege, Gottlob *Über Sinn und Bedeutung* [1892]. Uit Gottlob Frege, *Funktion, Begriff, Bedeutung*.: Vandenhoeck & Ruprecht, Gottingen, 1980, pp. 40-50.
- Petrilli Susan *Signifying and Understanding: Reading the works of Victoria Welby and the Signific Movement*. De Gruyter Mouton, dec. 2009.
- Petrilli Susan *Gift-Giving, mother-sense and subjectivity in Victoria Welby*. A study semioethics. Published in *Il dono-The Gift. A Feminist Analysis*. Athanor. *Semiotica Filosofia, Arte, Letteratura*, XV, nr. 8, 2004, pp. 179/198. ed. Genevieve Vaughan
- Petrilli Susan *Confrontations "Sign and Meaning in Victoria Lady Welby and Mikhail Bakhtin: A Confrontation, "* in H. Walter Schmitz (ed. and intro.), *Essays on Significs*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 1990.
- Petrilli Susan and Augusto Ponzio *"Signs of Research on Signs", Problems of Language in Welby's Significs*, Published in the Journal *Semiotische Berichte*, mit: Linguistik Interdisziplinär, Jg. 22,3,4/1998.
- Pater Wim A. de *Taal en Tekenen: een historisch-systematische inleiding in de taal filosofie* Universitaire Pers Leuven (2000)
- Stokhof Martin *Taal en Betekenis*, Een inleiding in de taal filosofie. Boon Amsterdam derde druk 2009.
- Welby Victoria *Sense, Meaning and Interpretation*. Mind, New Series Vol. 5 no. 17 , (jan. 1896) pp.24-37.
- Welby Victoria *What is Meaning*, Studies in the Development of Significance. MacMillan and Co, London 1903
- Wielema M.R. *John Locke (1632-1704) tussen rationalisme en empirisme* in De Eeuwende 1700 (dl.1): *Filosofie en Natuurwetenschappen*/André Klukhuhn (samenst.);[met medew. van] M.R. Wielema [et al.] - Studium Generale / Universiteit Utrecht 1991 - (Studium Generale Reeks 9101) pp.11-25.